

UDK: 81:272-789.32/.33 Knežević A.
DOI: 10.33669/KJ2024-35-08
Rad primljen: 17. 9. 2024.
Rad prihvaćen: 19. 11. 2024.

Prikaz

Amira Banjić

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
amira.banjić@untz.ba
<https://orcid.org/0000-0002-2572-3745>

Ivana Tomić: *Jezički izraz „Varice“ fra Antuna Kneževića, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik, Sarajevo, 2023.*

Knjiga *Jezički izraz „Varice“ fra Antuna Kneževića* autorice Ivane Tomić predstavlja jedan od doprinosa izučavanju bosanske franjevačke književnojezičke prakse. U knjizi je obrađena jezička slika dosad neobjavljenog rukopisa *Varice*, angažiranog bosanskog franjevca 19. stoljeća Antuna Kneževića, čiji jezički izraz potvrđuje začetke standardizacijskih procesa u Bosni i Hercegovini. Budući da su njegova djela od izrazitog značaja za procese jezičke kodifikacije u Bosni i Hercegovini, autorica u samom *Predgovoru* ističe kako se pored studije Herta Kune *Jezik Bosanskog prijatelja*, u kojoj je djelimično predstavljen jezički izraz fra Antuna Kneževića, osjeća nedostatak jezičkih istraživanja ovog pisca. Stoga je ova knjiga vrijedan doprinos lingvističkim segmentima u sferi franjevačke i bošnjačke i hrvatske književnojezičke baštine, kao i doprinos daljnjim istraživanjima. Navedeno proučavanje jezičkog izraza *Varice* temelji se na ispitivanju osobina ortografije i grafije, fonetike, morfologije i sintakse, kao i nekih leksikoloških i frazeoloških osobitosti.

Knjiga se pored *Uvoda* i *Zaključka*, sastoji još od osam glavnih poglavlja, a na samom kraju priloženi su urednički odabrani dijelovi iz Kneževićeva rukopisa.

U početnom poglavlju *O franjevcima Bosne Srebre*, autorica daje kratki prikaz povijesnih karakteristika o društvenim, kuturnim, socijalnim,

a posebno književnim aktivnostima bosanskih franjevaca od 13. do 20. stoljeća. Počevši od srednjeg vijeka koji je bio pod utjecajem tadašnjih crkvenih organizacija, potom i islama, autorica navodi podatke o početku dolaska franjevaca u Bosnu i Hercegovinu, kao i to koliko je u takvom ozračju bila značajna njihova uloga i djelatnost. Svako stoljeće vezano za franjevce u Bosni i Hercegovini opisano je kroz kratki povijesni pregled društvenih i jezičkih kretanja. Autorica se u ovom dijelu osvrće na snažnu svijest o samostalnoj Bosni i ideje o slobodi koje su se kod bosanskih franjevaca izrazito njegovale, što je dovelo do plodonosne franjevačke spisateljske djelatnosti važne „kako za hrvatsku književnojezičku tradiciju i kulturu, tako posebno i za bosanski jezik, kulturu i tradiciju“ (str. 19), čija se efikasnost potvrđuje i kroz odnos prema ne tako obrazovanom stanovništvu tog perioda. Njihova aktivna spisateljska djelatnost ogleda se u različitim žanrovima: nabožna djela, liturgijski spisi, ljetopisi, pjesnička djela, povijesni spisi, putopisi, memoarska djela, ljekaruše, teološka djela itd. (str. 20), pisana na bosančici i latinici. Iako spisateljska praksa bosanskih franjevaca datira još od 13. stoljeća, ipak autorica posebnu pažnju usmjerava ka 19. stoljeću, vremenu preporoda narodnog školstva, i to, između ostalih, Ivanu Franji Jukiću, začetniku novih društveno-književnih perspektiva, čije će mjesto takvog angažmana zauzeti upravo fra Antun Knežević, aktivni zagovaralac da odrednica „bosansko“ uživa ravnopravan status sa srpskim i hrvatskim. Kratkim pregledom njihovog kulturno-prosvjetnog razvitka i angažmana, Tomić ovim dijelom zaključuje da je franjevačka književnost u Bosni i Hercegovini doživjela svoj puni razvoj i preobražaj od književnosti u službi vjere do književnosti kao umjetnosti, a sve to čineći kroz narod i osluškujući njihove potrebe.

Pored toga, u ovom poglavlju dat je i pregled dosadašnjih istraživanja jezičkog izraza kod franjevačkih pisaca te su objašnjeni i tipovi utjecaja u franjevačkom spisateljstvu. Također, zaključna razmatranja ovog poglavlja ukazuju na stvaranje literarne koine početkom 19. stoljeća, koja je bila zrela za stvaranje idioma kao osnovice modernog standardnog jezika dodirujući se sa Vukovom folklornom orijentacijom. Fra Antun Knežević bio je na strani tolerancije i komunikacije tokom izvjesne

varijantne raslojenosti zajedničkog jezika, te se na toj liniji kreće i nastavak ove knjige.

Nadalje, poglavlje *O franjevcu Antunu Kneževiću* kazuje nam o životu i angažmanu ovog pisca. Pored objašnjenja tematskog sadržaja rukopisne ostavštine *Varice*, koja prema autorici postaje „jedno žarište prela-manja korisnih i za nas ključnih informacija za vrijeme austrougarske okupacije, lišen svojstva suhoparnosti samo povijesne građe“ (str. 37), Tomić se usmjerava i na prikaz i opis Kneževićevih drugih djela, angažman na planu poezije, ali i društveno važnih poduhvata koje ga čine jedinstvenom ličnošću tog perioda.

Nakon povijesnih činjenica o franjevcima, glavni dio knjige svakako zauzima jezička analiza koja na početku sadrži opis grafijskih i ortografijskih osobitosti Kneževićeva rukopisa. Autorica ističe kako se piščev grafijski sistem ne razlikuje od tadašnje jezičke prakse, a to je upotreba slova sa dijakritičkim znacima č, ž i š, fonema l, r, đ, tj. lj, nj, dj / gj. Kneževićev pravopis morfološkog tipa u skladu je sa zagrebačkom filološkom školom, usljed čega dolazi i do odstupanja od jednačenja suglasnika po zvučnosti u odnosu prefiksa i sufiksa s korijenskim morfemom. Težnja za upotrebom etimološkog pravopisa nije prisutna samo kod Kneževića, već i kod drugih franjevačkih pisaca, kako bi se takva praksa lakše prihvatila na širem slavenskom jezičkom ambijentu. Karakteristike Kneževićeva pravopisa ogledaju se i pri pisanju velikog/malog slova i sastavljenog /rastavljenog pisanja riječi, te se u ovoj knjizi takva odstupanja pobliže prikazuju.

Poglavlje iz oblasti fonetike i fonologije započinje analizom refleksa jata ističući zanimljivu činjenicu: iako je Kneževićev maternji govor bio ikavski, temeljna odlika *Varice* je ijekavska. Ovo nije jedinstven slučaj kada pisac nastoji prihvatiti određeni izgovor ili kada je pod utjecajem drugih faktora, ali zanimljivo je pratiti piščevu kolebljivu upotrebu i ijekavske i ikavske zamjene jata koju autorica ovdje detaljno prikazuje. Zatim, njena fonetska analiza ukazuje na povezanost fonetskih osobina

ovog djela s ikavskošćakavskim govorom Kneževićeva rodnog Vračar-Vakufa kao i govorom drugih područja Bosne i Hercegovine, i to: vokalskih alternacija (alternacije *i / e, e / i, e / a, o / a*), sažimanja, asimilacije i gubljenja vokala, sonantskog i vokalnog *//*, kao i pitanja konsonatnih karakteristika (*konsonant h, konsonant j, konsonant f, afrikate, jotovanja, sibilizacija, konsonantske asimilacije i disimilacije, konsonantske redukcije, konsonantske alternacije*). Težnja ka očuvanju hrvatske jezičke tradicije, što ih odvaja od srpske, najbolje se može vidjeti kroz bilježenje i očuvanje konsonanta *h* u svojoj inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji, a karakteristična je za fra Antuna Kneževića i još nekoliko franjevačkih pisaca. Na kraju poglavlja autorica navodi reprezentativne karakteristike dijalekatskog jezičkog sloja kao i odraz hrvatske i slavonske jezičke tradicije u okviru fonetskih obilježja Kneževićeva jezičkog izraza.

Morfološku analizu rukopisa autorica temelji na analizi deklinacionog sistema imenica, padežnih oblika zamjenica, pridjeva i rednih brojeva te analizi glagolskog sistema i nepromjenjivih vrsta riječi. Analiza deklinacionog sistema usmjerena je na kategorije roda, broja i padeža, koja ne pokazuje pretjerana odstupanja od današnje norme, što je uglavnom karakteristično za pisce 19. stoljeća. Uočene specifičnosti na ovom planu pretežno su nastale pod utjecajem Kneževićeva maternjeg govora, narodne poezije ali i zagrebačke filološke škole što samo ukazuje na kulturološko saglasje unutar piščevog identiteta. Također, i analiza padežnih oblika zamjenica, pridjeva i rednih brojeva ukazuje na dodire s bosanskim i hrvatskim jezičkim uzusom, pa je tako karakteristična npr. upotreba enklitičkih oblika *jih, jim* s protetskim *j*, upotreba enklitike ili zamjenica *nami, vami*, i dr., što je odlika bosanske zapadne štokavštine i tadašnje hrvatske jezičke tradicije. Nakon analiziranog glagolskog sistema, autorica zaključuje da je on potpuno novoštokavski, s pojedinačnim odstupanjima uglavnom dijalektološkog karaktera, dok je za analizu nepromjenjivih vrsta riječi frekventna upotreba arhaičnih oblika priloga (*glede, mimogred, jur, uprav*), prijedloga (*prama / pram, prot, ob*) i veznika (*dočim, nu, dok*).

Osobitosti Kneževićeve sintakse autorica je prikazala kroz različite utjecaje na njegov jezički izraz i to: utjecaj usmene narodne književnosti, hrvatske jezičke tradicije i govornog jezika. Zanimljiv je i utjecaj latinskog i italijanskog jezika na Kneževićev spisateljski rad, pa ga autorica povezuje s franjevačkom literaturom i direktnim poznavanjem ovih jezika putem njegova učitelja Ivana Frane Jukića. Naime, Kneževićeva sintaksa pokazuje usklađenost s tadašnjom jezičkom praksom i drugim franjevačkim piscima, a osobitosti njegove sintakse autorica detaljno prikazuje kroz red riječi, eliptične rečenice, kongruenciju te kroz sintaksu određenih padeža i glagola.

Analiza leksičkih i frazeoloških specifičnosti rijetka je u ovakvoj vrsti rada, stoga se ova knjiga pokazuje kao iscrpan doprinos jezičkom istraživanju ovog važnog franjevačkog pisca. Naime, poglavlje iz oblasti proučavanje leksike pokazuje da je leksički repertoar *Varice* poprilično sadržajan jer ga, pored dominantne domaće leksike, čine i riječi turskog porijekla a potom i latinskog, italijanskog, francuskog, grčkog, njemačkog, a primijetno je i nekoliko primjera riječi iz mađarskog, engleskog i ruskog jezika. Tematski sadržaj analiziranog rukopisa problematizira smjenu turske vlasti, pa autorica vješto zaključuje da je pojava arhaičnih turcizama u rukopisu, koji se u današnjoj jezičkoj praksi ne mogu pronaći, povezana s kulturno-civilizacijskim pojmovima tadašnjeg ambijenta. Pored toga što Knežević upotrebljava lekseme svojstvene prostoru kako bosanske tako i hrvatske jezičke tradicije, autorica uočava i piščevu potrebu da obogaćuje svoj leksički fond, pa su tako „u građi potvrđene leksičke dvostrukosti, kao i kontakti sinonimi. Najčešće su to dvije leksičke jedinice od kojih su obje turcizmi ili dvije leksičke jedinice od kojih je dopuna domaćoj leksičkoj jedinici turcizam i obrnuto“ (str. 140). Raznovrsnost Kneževićeva leksičkog fonda istovjetna je sa drugim piscima 19. stoljeća, kako hrvatskim tako i piscima drugih nacionalnih grupacija.

Završni dio jezičke analize autorica posvećuje pronalasku frazeoloških posebnosti s ciljem minucioznijeg opisa Kneževićeva bogatog ekspresivnog stila punog frazeoloških narodnih izreka. Nakon definiranja frazema, autorica donosi nekoliko načina analize frazema: osnovni i

strukturni pristup koje u radu detaljno objašnjava kroz Kneževićev jezički izraz. Raznovrsno prikazani fond frazeološke građe u *Varici* odnosi se na frazeološke komponente koje označavaju dijelove čovjekovog tijela, njegovo psihičko stanje i sl., nastale pod utjecajem usmene narodne baštine.

Na samom kraju knjige priloženi su urednički odabrani citati iz rukopisa *Varice* sa zadržanom ortografijom prema izvorniku. Pažljivo odabrani odlomci *Bosna i bosanski jezik* i *Udaja i ženidba u Bosni* svojim sadržajem ukazuju da je *Varica* kako književno-umjetnički, tako i historijski i društveno angažirani tekst. Naime, sumirajući dosadašnju analizu jezičkog izraza Kneževićeve *Varice* može se zaključiti da je na njegov jezik uočeno mnoštvo utjecaja i to: utjecaj zagrebačke filološke škole, bosanske usmene književnojezičke prakse, maternjeg govora, starije franjevačke književnosti, franjevačke književnosti 19. stoljeća, strani utjecaji i dr. Iako su primjetni utjecaji zagrebačke filološke škole oslonjene na tzv. Vukovu normu, Kneževićeva identitarna odrednica je izrazito bosanska, zagovarajući jednako pravo svih Bošnjaka: „Ja sam Bošnjak, kao što su i moji stari bili Bošnjaci! Živili i Srbi, i Hrvati, ali živili i mi Bošnjaci!“ (str. 162). Ovakvim istupima u *Varici* ali i drugim angažiranim tekstovima, Knežević se može smatrati zaštitnikom i reafirmatorom Bošnjaka i bosanskog jezika u vremenima poslije, koja su obilježena polemikama o statusu bosanskog jezika unutar srpskohrvatske jezičke standardizacije.

Ispitivanjem jezičkih i stilskih odlika Kneževićeve *Varice* ujedno je prikazan i Kneževićev ukupni književnojezički izraz, koji podsredstvom mnogobrojnih utjecaja, upućuje na predstandardizacijsko jezičko stanje 19. stoljeća u Bosni i Hercegovini. Stoga se ova knjiga ukazuje kao važan doprinos bosnistici, daljnjem istraživanju bosanske franjevačke književnosti, ali ukazuje se i kao važan značaj za kulturnu baštinu Bosne i Hercegovine.